

द्वन्द्वमा यौनहिंसाको अभिलेखन तथा अनुसन्धान सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रलेख

अन्तर्राष्ट्रिय कानूनअन्तर्गतको अपराधको रूपमा यौनहिंसाको
अभिलेखनसम्बन्धी सर्वोत्तम अभ्यासको आधारभूत मापदण्ड
पहिलो संस्करण : जेष्ठ २०७९

द्वन्द्वमा यौनहिंसाको अभिलेखन तथा अनुसन्धानसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रलेखः अन्तर्राष्ट्रिय कानूनअन्तर्गतको अपराधको रूपमा यौनहिंसाको अभिलेखनसम्बन्धी सर्वोत्तम अभ्यासको आधारभूत मापदण्ड

संयुक्त अधिराज्यका परराष्ट्र तथा साभा समृद्धिसम्बन्धी मन्त्री विलियम हेग र शरणार्थीसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय उच्च आयुक्तका विशेष प्रतिनिधि एन्जेलिना जोलीले द्वन्द्वमा हुने यौनहिंसाको अन्त्य गर्नका लागि २०७१ साल जेठ २७-३० मा विश्व शिखर सम्मेलनको सहआयोजना गरे । शिखर सम्मेलन द्वन्द्वका क्रममा हुने यौनहिंसाको रोकथाम गर्ने पहलस्वरूप सन् २०१२ मा थालिएको दुई वर्षको अभियानको पछिल्लो पाइला थियो र कोसेदुङ्गा नै बन्यो । अभियानको प्रारम्भ देखि नै विश्वव्यापी परामर्श तथा सम्मेलनहरू भए । ती शृङ्खलाहरूले अन्तर्राष्ट्रिय कानुनअन्तर्गतको अपराधको रूपमा यौनहिंसाको अभिलेखन र अनुसन्धानसम्बन्धी सर्वोत्तम अभ्यासका आधारभूत मापदण्डहरू कायम गर्ने गैरबन्धनकारी नयाँ अन्तर्राष्ट्रिय प्रलेख (प्रोटकल)प्रति आमसमर्थन खुलासा गरे । सन् २०१३ को अप्रिलमा भएको द्वन्द्वमा यौनहिंसाको रोकथामसम्बन्धी जी ८ घोषणापत्र र सन् २०१३ को सेप्टेम्बरमा भएको संयुक्त राष्ट्रसंघको महासभाको मन्त्रीस्तरीय सप्ताहका लोकार्पणमा गरिएको द्वन्द्वमा यौनहिंसाको अन्त्य गर्ने प्रतिबद्धताको घोषणापत्रले प्रलेखको विकासका लागि थप समर्थन प्राप्त भएको थियो ।

परिणामस्वरूप, दुई वर्षसम्मको विज्ञपरामर्श र यौनहिंसासँग सम्बन्धित दुई सयभन्दा बढी विशेषज्ञ, पीडित र संघसंस्थाको सल्लाहको नतिजाको रूपमा तयार भएको द्वन्द्वमा यौनहिंसाको अभिलेखन तथा अनुसन्धानसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रलेख तर्जुमा भयो । सो प्रलेख द्वन्द्वमा हुने यौनहिंसाको अन्त्य गर्ने विश्व शिखर सम्मेलनबाट जारी भयो । सम्मेलनबाटे प्रलेखको कार्यान्वयन तत्काल थालनी गर्ने र यसप्रतिको व्यापक समर्थन सुनिश्चित पार्ने सङ्गति पनि गरिएको छ ।

यो सामग्री अन्तर्राष्ट्रिय प्रलेखमा विस्तार गरिएका सर्वोत्तम अभ्यासहरूको सारसंक्षेप हो । अन्तर्राष्ट्रिय अपराधको रूपमा यौनहिंसाका प्रमाण प्रभावकारी रूपमा भेला पार्नका लागि भने पूर्ण प्रलेखमा रहेको विस्तृत पाठ हेर्नुपर्छ । त्यसका लागि अभ्यासकर्ताहरूलाई प्रलेखको पूरा पाठ हेर्न सुझाव दिइन्छ ।

१. परिचय

युद्धअपराध, मानवताविरुद्धको अपराध र/वा जनसंहार जुनसुकै कार्यका रूपमा गरिएको भए पनि यौनहिंसा प्रायः सशस्त्र द्वन्द्वका क्रममा र आमअत्याचारका सन्दर्भमा गरिएका फौजदारी कार्यका त्रासद् र बर्बर स्वरूपका अंश हुन् । यौनहिंसाले लाखौलाख महिला र चेलीबेटीहरूलाई असर मात्र गर्दैन, पुरुष र बालकहरूलाई पनि पीडित बनाउँछ । यसअतिरिक्त, यौनहिंसाका पीडित र साक्षीहरूले बेहोरेका हृदैसम्मका शारीरिक तथा मनोवैज्ञानिक आघातले समुदायमा जातीय, क्षेत्रीय र अन्य विभाजनलाई उक्साउँछ र उराल्छ । यसले द्वन्द्व र अस्थिरता मौलाउँछ र शान्तिनिर्माण तथा स्थिरताका प्रयासहरूको अवमूल्यन गर्दछ । अभ, भारी सङ्ख्याका पीडितहरूले न्याय त पाउँदैनन् पाउँदैनन् र तिनको जीवनको पुनरुत्थानका मदतमा आवश्यक औषधोपचार, मनोवैज्ञानिक तथा आर्थिक सहयोगमा पहुँच राख्नमा विचारणीय चुनौतीको सामना गर्दछन् । द्वन्द्वमा यौनहिंसाको अपराध गर्नेको उत्तरदायित्वको अभावले दण्डहीनता सघन रूपमा

अन्तर्राष्ट्रिय समुदायले उत्तरदायित्वको अभाव र न्याय साथै पुनर्मेलका बीचमा रहेका बलिया सम्बन्धहरू पहिचान गर्न थालेको छ ।

यौनहिंसाका सन्दर्भमा उत्तरदायित्व अनेक स्वरूपमा आउन सक्छ । यसलाई फौजदारी अभियोजनबाट फलीभूत गर्न सकिन्छ, सँगसँगै जिम्मेवार राज्य वा गैरराज्यपक्षीय कर्ताहरूविरुद्धको मानवअधिकार मुद्दा, देवानी मुद्दा, यौनहिंसाका पीडित तथा साक्षीहरूका लागि परिपूरणको दाबी र सङ्कमणकालीन न्यायप्रक्रियाबाट पनि यो हासिल गर्न सकिन्छ ।

द्वन्द्व वा द्वन्द्वोत्तर सन्दर्भमा उत्तरदायित्व बहन गराउने संयन्त्रहरू ठीक ठाउँमा भए वा धेरै टाडाको कुरा रहेकै भए तापनि पीडित र साक्षीहरूलाई पहुँचको सहजता दिलाउदै तत्काल अभ्यासकर्ताहरूबाट बटुलिएको सूचना उत्तरदायित्व बहन गराउनका लागि गरिने भविष्यका प्रयासका लागि महत्त्वपूर्ण प्रमाण हुन सक्छन् । विशेषतः सूचनामा पहुँच राख्ने र सङ्कलन गर्ने तरिका साथै अभिलेखनप्रक्रियाको विधि तथा प्रमाणको परिपूर्णता सुनिश्चित गर्ने, लाभग्राही समुदायको संरक्षण, र न्यायप्रक्रियाको सहभागितामार्फत पीडितको सशक्तीकरणका कडी हुन् । यस प्रलेखले यी लक्ष्यहरूलाई मध्यनजर राखेर अनुसरण गर्नुपर्ने आधारभूत सिद्धान्तहरू सरल र सुस्पष्ट गरी स्थापित गर्दछ ।

यौनहिंसाको अनुसन्धान गर्ने र अभिलेखन गर्ने प्राथमिक दायित्व राज्यमै रहन्छ भन्ने कुरा ध्यानमा राखिनै पर्छ । यौनहिंसाका पीडितहरूलाई प्रभावकारी र न्यायोचित तरिकाले सम्बोधन गर्न, अपराधको अनुसन्धान गर्न, र पीडित र साक्षीहरूको संरक्षण गर्नका लागि राष्ट्रिय सुरक्षा तथा न्यायिक निकायहरूलाई उपयुक्त रूपले प्रशिक्षित र उपकरणले युक्त बनाइनै पर्छ ।

२. यौनहिंसाबाटे सुभाबुक्त राख्ने

यौनहिंसा विशेषतः हिंसाको जघन्य स्वरूप हो । बलात्कार तथा महिला र चेलीबेटी, पुरुष र बालकहरूविरुद्ध गरिएका यौनप्रकृतिका अन्य जुनसुकै आक्रमण पनि यसमा समेटिन्छन् । यसको परिणाम बर्बर हुन सक्छ; पीडित तथा साक्षीमा सघन शारीरिक तथा मनोवैज्ञानिक अत्याचार भएको हुन्छ । अनि, त्यसले समुदायहरू र समस्त समाजमै गहिरो विस्थापनकारी असर ल्याउन सक्छ ।

महिला, पुरुष, चेलिबेटी र बालकहरू यौनहिंसाका सिकार हुन सक्छन् भन्ने कुरा आत्मसात् गर्नु महत्त्वपूर्ण छ । तथापि, महिला र पुरुषका बीचमा रहेका ऐतिहासिक तथा संरचनागत असमानताहरू, र विश्वभर महिलाविरुद्ध लक्षित लैज़िकतामा आधारित भेदभावका विभिन्न स्वरूपले द्वन्द्वका परिवेशमा महिला र चेलीबेटीलाई नै विसमानुपाती रूपले यौनहिंसाबाट बढी असर पुर्दछ । अतिरिक्त, बालबालिकाविरुद्धको यौनहिंसाको विद्यमानता अत्यन्तै उच्च छ र त्यसले विष्ययकारी प्रभाव पार्न सक्छ ।

यौनहिंसाका कार्यका लागि अन्य भन्दा केही समूह बारम्बार बढी लक्षित हुन सक्छन् । यसरी लक्षित हुनेमा आन्तरिक विस्थापित, शरणार्थी, बालबालिका, घरमुली महिला, महिला मानवअधिकार रक्षक, बन्दी (सशस्त्र समूहको नियन्त्रणमा रहेकासमेत), सशस्त्र बल तथा सशस्त्र समूहसँग आबद्ध रहेकाहरू, विशेष जातीय समूह, र अन्य सङ्गठासन्न समूह पर्दछन् ।

द्वन्द्वका परिवेश र द्वन्द्व भएको वा नभएको जे भए पनि आमसमुदायउपर ज्यादती भएका परिवेशमा सशस्त्र समूहका सदस्यहरूबाट गैरसैनिकलगायतका व्यक्तिहरूमा सैन्य लक्ष्यलाई अगाडि बढाउनका लागि र व्यापक वा गैरसैनिक समुदायका विरुद्ध निर्दिष्ट योजनाबद्ध आक्रमणको खण्डका रूपमा प्रायः यौनहिंसा हुन्छन्। समुदायलाई कमजोर पार्न र तिनमाथि नियन्त्रण हासिल गर्नका लागि यौनहिंसाको प्रयोग हुन सक्छ। खास समूहलाई सजाय दिन वा ध्वस्त पार्नका लागि, तिनलाई सन्वर्स्त बनाउनका लागि, बदला लिन वा रहेबसेको ठाउँ छोडी अन्यत्र पलायन बनाउनका लागि यसको प्रयोग हुन सक्छ। आक्रमणको हिस्साका रूपमा गरिएका वा नगरिएका जे भए पनि समुदाय वा पारिवारिक विखण्डन, सुरक्षा र विधिको शासनको अभावका नतिजास्वरूप गरिएका त्यस्ता कार्यहरू यौनहिंसामै पर्दछन्। यी द्वन्द्व, आपत्काल र विस्थापनको अवस्थाका विशेषता हुन जहाँ पीडकले यौनहिंसा गर्न असुरक्षा तथा दण्डहीनताको मौकाको फाइदा लिन्छ।

यौनहिंसाबाट भएको प्रभावलाई बुझ्ने कुरा पीडित/साक्षीलाई उपयुक्त सेवाहरूमा सिफारिस गरिपठाउने र व्यक्ति, तिनका परिवार र समुदायमा यौनहिंसाले पुऱ्याएको क्षतिको चुस्तदुरुस्त अभिलेख गर्ने दुवै कुराका लागि महत्त्वपूर्ण हुन्छ। यौनहिंसाका दीर्घकालीन र जीवन-सन्त्रासी शारीरिक तथा मनोवैज्ञानिक असरका साथसाथै सामाजिक, आर्थिक तथा कानुनी असरहरू हुन्छन् र तिनले पीडितका लागि जोखिम र सङ्कटासन्ताब बढाउने नतिजा त्याउँछन्। अझ, यौनहिंसाबाट महिला, पुरुष, चेलीबेटी र बालकहरू फरकफरकरूपले प्रभावित हुन्छन्। सदस्यहरूउपर गरिएका यौनहिंसाका कार्यले समुदाय र सामुदायिक संरचनाहरू भित्रैबाट ध्वस्त वा क्षतिग्रस्त हुन सक्छन्।

यौनहिंसालाई प्रत्युक्ति दिनका लागि पीडितका लागि स्वास्थ्यसेवाहरू, संरक्षण, मनोवैज्ञानिक टेवा र न्यायको पहुँच समावेश भएको सबल बहुक्षेत्रगत पद्धति आवश्यक पर्छ। यी सहयोगी सेवाहरूलाई ठेगानमा राख्ने कुरा पीडितले यौनहिंसाको जाहेरी वा सूचना दिने कुराको प्रवर्द्धनका लागि महत्त्वपूर्ण हुन्छ।

तथापि, यौनहिंसाका पीडितहरूले सेवाहरू, न्यायका संयन्त्र तथा अन्य द्वन्द्वोत्तर उपचारसम्म पुग्ने, पहुँच राख्ने कुरामा ठूलाठूला बाधाव्यवधान सामना गर्दछन्। केही पीडितहरूले आफू र आफ्ना परिवारले बेहोरेका कलङ्ग, लज्जा, हीनताबोध र आघातका कारण न्यायको पहुँचै लिईनन्। अरूपले दम्पती, परिवारका अन्य सदस्य तथा समुदायबाट त्यागिने डर, थप हिंसाको भय मान्छन् र प्रहरीसँग ढुक्क हुन सक्दैनन्।

यौनहिंसालाई प्रत्युक्ति गर्ने र विशेष गरी तिनको अनुसन्धान तथा अभिलेखन गर्ने अभ्यासकर्ताहरूले तिनमा रहेका भारी लज्जाबोधले गर्दा पीडितहरू अगाडि आउँदैन भन्थान्नु हुँदैन। तिनलाई चाहिने निर्भयता र सहयोगी वातावरणको अभाव वा पीडित वा साक्षीहरू अगाडि आउँदाको जोखिम कारणले प्रायः उनीहरूले न्यायतर्फको पहुँच खोज्न नसकेको हुन सक्छ। सबै अभ्यासकर्ताहरूले यौनहिंसाका पीडित तथा साक्षीहरूले पर्याप्त मात्रामा सुरक्षित मानेर अपराध जाहेर गर्न वा पोल खोल्न अगाडि आउने भयरहित, सहज र सहयोगी वातावरणको सामूहिक सबलीकरणका लागि प्रयत्न गर्नुपर्छ।

केही खास परिस्थितिहरूमा यौनहिंसा त्यस कोटीका अपराधहरूका अपराधतत्व रहेको अवस्थामा युद्धअपराध, मानवताविरुद्धको अपराध वा जनसंहारको कार्यको रूपमा अन्तर्राष्ट्रिय कानुनअन्तर्गतको अपराध हुन्छ र राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय दुवै तहमा अनुसन्धान र अभियोजन हुन सक्छ।

अन्तर्राष्ट्रिय कानूनअन्तर्गतको अपराधका रूपमा गरिएको यौनहिंसा प्रायः व्यक्तिहरू र समुदायहरूविरुद्ध गरिएको विस्तृत खालको उल्लंघन अंशको रूपमा गरिएको हुन्छ - जसमा यौनजन्य तथा गैरयौनजन्य दुवै खालका अपराध समावेश रहेका हुन्छन्। युद्धअपराध, मानवताविरुद्धको अपराध र जनसंहारको सन्दर्भमा बलात्कार र अन्य स्वरूपका यौनहिंसाका अपराधहरू गैरसैनिक समुदायउपरको आक्रमणको हिस्साका रूपमा रहेका बर्बरताका विभिन्न कार्यमध्येको एकका रूपमा घटित गराइन सक्छ र सशस्त्र द्वन्द्वसँग जोडिन सक्छ र/वा खास समूहलाई पूरै वा आंशिक रूपमा ध्वस्त गर्ने नियतले गरिएको हुन सक्छ। फौजदारी कार्यहरू, र तिनका तत्त्वहरूको परिभाषाहरू अनुसन्धान र अभियोजन गरिन लागिको अपराधहरूको क्षेत्राधिकारअनुसार फरक हुन सक्छन्। अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालतको रोम विधानका धेरै राज्यपक्षहरूले तिनका राष्ट्रिय कानूनमा सो विधानमा भएकै यौनहिंसाको परिभाषा समाविष्ट गरेका भए पनि अन्य धेरैले ती परिभाषाहरू समावेश गरेका छैनन्। यौनहिंसाका अपराधको अभिलेखन गर्ने अभ्यासकर्ताहरू रोम विधानले परिभाषा गरेका अपराधका अपराधतत्त्वहरू र उनीहरूले काम गर्दै गरेको ठाउँको कानुनी ढाँचा, साथसाथै पूर्वयुगोस्लाभियाका लागि अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी न्यायाधिकरण तथा रवान्डाका लागि अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी न्यायाधिकरण एवं सिरियालिओनका लागि विशेष अदालतजस्ता तदर्थ र मिश्रित न्यायाधिकरण दुवैसँग परिचित हुनुपर्छ।

अन्यासमा अभिलेखन

१. 'हानि नगर'

यौनहिंसाका जानकारीको अनुसन्धान र अभिलेखन गर्नका लागि व्यक्ति, तिनका परिवार तथा समुदायहरूलाई संलग्न गराउने कुरा पीडितका लागि न्यायको पहुँच अधिकतम बनाउने र तिनमा अभिलेखन प्रक्रियाबाट पर्न सक्ने नकारात्मक प्रभावलाई न्यूनतम बनाउने तरिकाले नै गरिनुपर्छ।

यौनहिंसाको सूचना अभिलेखन गर्दा, अभ्यासकर्ताहरूले हानि नगर्ने वा आफ्नो उपस्थिति वा कार्यादेशले तिनमा आकस्मिक रूपले गर्न सक्ने हानिलाई कम गर्ने प्रयास गर्नुपर्छ।

यसका लागि, अभ्यासकर्ताहरूले न्यूनतम रूपमा:

१. यौनहिंसाको अभिलेखनमा समाविष्ट जोखिम बुझ्ने। २. यौनहिंसाको अभिलेखन गर्ने टोलीका सदस्यहरू उपयुक्त रूपले प्रशिक्षित रहेको कुरा सुनिश्चित पार्ने। ३. सोधपुछमा सहभागी हुन पीडित र साक्षीहरूको सुसूचित सम्मति सुनिश्चित पार्ने। ४. अभिलिखित सूचनाको संरक्षण गर्ने। ५. पीडित र साक्षी बालबालिकासँग काम गर्दा विशेष सतर्कता राख्ने।

क. पीडितका जोखिम जान्नेबुझ्ने

अपराधको सूचना दिन वा जाहेर गर्न अगाडि बढ्दा पीडितहरूलाई:

- पीडित/साक्षी/तिनका परिवारलाई फरेब लागेका पीडकहरू/तिनका परिवार/समर्थकहरूबाट प्रतिशोध/धाकधम्की/डरत्रास;

- सन्निकट समुदाय, परिवार वा स्याहारदाताबाट शारीरिक हिंसालगायतका सजाय;
- पीडकसँग मेलमिलाप गर्ने पीडित/साक्षीलाई बाध्य पार्ने करकापूर्ण दबाव (पीडित/साक्षीलाई पीडकसँग विवाह गर्ने कुरामा बलजफ्ती गरिन सक्छ);
- पीडित/साक्षीका लागि न्यायभन्दा तिनका परिवारलाई आर्थिक लाभ सुरक्षित गर्नु प्राथमिकतामा राख्ने प्रयास;
- पुनराघातकरण;
- एकलो पार्ने गरी वा बालबालिका परित्यागको नतिजा निकाल्ने गरी दम्पती, परिवारका सदस्य वा समुदायबाट उपेक्षा;
- जीविकाको कटौती;
- बालबालिकाका लागि विद्यालय तथा व्यावसायिक अवसरहरूको पहुँचबाट कटौती; र
- र केही हैसम्मका मामिलामा पक्राउ र सजाय— (उदाहरणका लागि, विवाहेतर यौनाचार, समलिङ्गी क्रियाकलाप आदिको आपराधीकरण भएको अवस्थामा), जस्ता जोखिम आइपर्न सक्छन्।

पीडितहरूउपरका सम्भावित जोखिमहरूलाई अभ्यासकर्ताहरूले पूरापूर जान्नुबुझनु ज्यादै महत्त्वपूर्ण हुन्छ । यसले पीडितलाई तिनका छानबिनको केन्द्रमा राख्न, संरक्षणकारी संयन्त्रलाई ठीक ठाउँमा राख्ने क्षमतालाई अधिकाधिक पार्न, र उचित सुसूचित सम्मति प्राप्त गर्नका लागि सम्भावित जोखिमको बारेमा पीडितलाई स्पष्ट रूपमा जानकारी गराउनमा तिनलाई सबल बनाउँछ । (तल हेर्नुहोस्)

ख. सुसूचित सम्मति लिने

प्राप्त सूचनाको प्रकृति जेसुकै भए पनि यौनहिंसाबारेको सूचना बढुल्दाखेरि ‘सुसूचित सम्मति’ को सिद्धान्तको अवलम्बन अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण हुन्छ । अन्तर्वार्ता, जाँच, फोटो खिच्न, तिनको विवरण अभिलेख गरिन, कुनै पनि सहयोगी सेवाहरूमा सिफारिस हुन, र तिनका जानकारी तथा सम्पर्क विवरण तेस्रो पक्षसँग आदानप्रदान गर्नका लागि सबै पीडित तथा साक्षीहरूबाट सुसूचित सम्मति लिइएकै हुनुपर्छ ।

वृत्तान्तमूलक सूचना अभिलेखन गर्नुअगावै सुसूचित सम्मति लिनाले पीडित/साक्षीहरूले तिनका आफ्ना व्यक्तिगत अनुभवउपर पूरापूर नियन्त्रण र अधिकार राख्न, र न्यायप्रक्रियामा उनी जानकार र इच्छुक सहभागी हुन भन्ने कुरालाई सुनिश्चित बनाउँछ । सुसूचित सम्मति नलिनाले पीडित/साक्षीहरूको अधिकारको हनन हुन्छ, गलत प्रतिनिधित्व हुन्छ, निजउपर क्षति पुऱ्याएको हुन जान्छ । उचित र सुसूचित सम्मति सुनिश्चित नपारी लिइएको अन्तर्वार्ताको सूचना कुनै न कुनै किसिमको करकाप परेर दिइएको थियो वा ठग आश्वासनमा आधारित थियो भन्ने आधारबाट खासखास कानुनी प्रक्रियामा ग्राह्य पनि नहुन सक्छ । सुसूचित सम्मति खालि न्यायप्रक्रियाको मौलिक सिद्धान्त मात्र हैन, यो त

अन्तर्राष्ट्रिय कानून अन्तर्गतका मानव अधिकारको सघन उल्लङ्घन लगायतका अपराधहरूका बारेमा पीडित/साक्षीहरू बाट सूचना बटुल्ने जो कैसैको पनि आचारणगत दायित्व हो । यौनहिंसाका बारेमा सूचना उपलब्ध गराउने वा तथ्याङ्क सङ्कलनमा सम्मति दिने सबै व्यक्तिलाई निम्नानुसारका कुरा सुसूचित गरिनैपर्छ र ती सबैले जानै पर्छ :

- तथ्याङ्क सङ्कलन कार्यको प्रयोजन र विषयवस्तु;
- गोपनीयताको अर्थ र सो कुरा तिनले उपलब्ध गराउने सूचनामा कसरी लागू हुन्छ वा हुँदैन भन्ने कुरा;
- सूचना भविष्यमा खुलासा हुन सक्ने र सोको गर्न चाहिएको प्रयोगलगायत अनुसरण गरिने कार्यविधि; र
- सहभागी हुँदा तिनलाई हुने जोखिम र फाइदाहरू ।

ग. गोपनीयता

गोपनीयता यौनहिंसाका सूचना बटुल्दा अभ्यासकर्ताहरूले सूचनाको संरक्षण गर्न र अभिलेखन कार्यभरि लागू गर्न जरुरी हुने आचारणगत सिद्धान्त हो । पीडित/साक्षीसँग विश्वासको वातावरण सिर्जना गर्नका लागि गोपनीयताको सर्तावस्थाहरू प्रायः अत्यावश्यक हुन्छन्; तथापि, गोपनीयताका पनि सीमा हुन्छन् र त्यसबाटे पीडित/साक्षीहरूलाई स्पष्ट रूपमा बताइनुपर्छ ।

विशेषतः अन्यासकर्ताहरूले:

- गोपनीयताका सीमाहरू टोलीका सबै सदस्यले बुझेका छन् र स्थापित अभिलेखनका कार्यमा त्यसको अवलम्बन गर्नुपर्न, र टोलीका अङ्ग नरहेका तिनका परिवार, साथी वा सहकार्य गर्नेहरूसँग घटनाको विवरणका बारेमा छलफल नगर्ने कुरा सुनिश्चित;
- पीडित/साक्षीहरूसम्बन्धी सूचनाहरू, तिनका बयान/वृत्तान्त सबै पहिचान गर्ने सम्बन्धमा सूचनासाथै सिफारिसका विकल्पहरू वा तिनलाई ठीक ठाउँमा राख्ने संरक्षणतमक उपायहरूलगायत संरक्षणका उपायहरू ठेगानमा छन् भन्ने कुरा; र
- पीडित/साक्षीहरूलाई गोपनीयताका सर्तावस्था र सीमाहरू पूर्णतः र स्पष्ट गरी बताइएको छ भन्ने कुरा सुनिश्चित पार्ने पर्छ ।

घ. मद्दतका लागि सिफारिस गर्ने (रिफरल्स)

कुनै पनि अभिलेखन प्रक्रिया थाल्पूर्व, अभ्यासकर्ताहरूले सरसहयोग तथा आडभरोसाका लागि पीडित/साक्षीहरूलाई सहायता सिफारिस गर्ने विकल्पहरू पत्ता लाउन प्रयास गर्नुपर्छ र सहाय-सिफारिको प्रक्रियाको कार्यविधिलाई उचित ठाउँमा राख्नुपर्छ । तिनले भेटेका पीडित/साक्षीहरू तत्कालैको औषधोपचार, मनोवैज्ञानिक वा सुरक्षाको सहयोगको खाँचोमा हुन सक्छन् अथवा तिनले सूचनाको खुलासा गर्ने प्रक्रियालाई नै तिनले भावनात्मक रूपमा कठिन, आघातपूर्ण

वा तिनलाई अतिरिक्त जोखिममा पार्ने ठान्न सक्छन्। कुनकुन स्वास्थ्य, मनोवैज्ञानिक, कानुनी र सामाजिक सेवा उपलब्ध छन् भन्ने कुरा अन्तर्वार्ता गरिनु अगावै जान्न पाउने अधिकार सबै पीडित/साक्षीलाई हुन्छ।

२. प्रारम्भिक अनुसन्धान

अभ्यासकर्ताहरूले छानबिनको थालनीबिन्दुबाटै घनिष्ठ हुनुपर्ने विशेष गरी यौनहिंसाको अभिलेखनसँग सम्बन्धित केही मुख्य शीर्षकहरू तल दिइएका छन्।

तलका केही सूचना प्रतिवेदन, अभिलेख र वेबसाइटजस्ता खुला स्रोतबाट तम्तयार उपलब्ध छन्। केही सूचनाका लागि अलिक विस्तृत सोधखोज गर्नुपर्ने हुन्छ र संयुक्त राष्ट्रसंघ, अन्तर्राष्ट्रिय संघसंस्था, अन्तर्राष्ट्रिय तथा राष्ट्रिय गैरसरकारी संघसंस्था, स्थानीय तथा धरातलमा काम गर्ने संघसंस्था र बौद्धिक जमातबाट पाउन सकिन्छ। अन्य सूचना अभ्यासकर्ताहरूलाई तिनकै राष्ट्रिय सन्दर्भमा प्रत्यक्ष र स्थानीय रूपमा उपलब्ध हुन्छन्। सूचना-सङ्कलनको प्रक्रियामै अभ्यासकर्ताहरूले यी सबै प्रश्नको उत्तर नपाउन सक्छन्। तथापि, सम्भव भएसम्म बढीभन्दा बढी प्रश्नको उत्तर लियाइले अभ्यासकर्ताहरूलाई सबैभन्दा सान्दर्भिक र उपयोगी सूचना बटुल्ने पद्धति वा तरिका राम्ररी तर्जुमा गर्न र पीडित/साक्षीहरू र अभ्यासकर्ताकै पनि जोखिमहरू न्यून पार्न सबल बनाउँछ।

खास अपराधहरूको प्रारम्भिक खोज-अनुसन्धान

- उल्लङ्घन भइरहेको क्षेत्रमा, राष्ट्रिय र स्थानीय दुवै तहमा, लैङ्गिक गतिप्रवाह के छ? लैङ्गिक भूमिकाहरूका सम्बन्धमा समुदायमा परम्परागत तथा संस्कृतिक विश्वास केकस्ता छन्? त्यसले यौनहिंसात्मक अपराधहरू जाहेर गर्न र न्यायमा पहुँच खोज पीडितहरूको सामर्थ्यलाई केकस्तो प्रभाव पार्दछ?
- भएको बात लागेका यौनहिंसाका कार्यको प्रकृति र क्षेत्र के छ? यी फौजदारी कार्यहरूको स्वरूप के छ र आक्रमणको समग्र स्वरूपमा ती केकसरी मेल खाएका छन्?
- औपचारिक रूपमा के जाहेर भएको छ? जाहेर कोसमक्ष भएको छ? व्यक्तिहरू कता लक्षित गरिएका छन्।
- बालबालिकाविरुद्ध गरिएको लगायतका यौनहिंसाका विभिन्न रूपप्रति समुदायको सुभवुभ र अभिवृत्ति (एटिच्युड) के छ? पीडितका लागि केकस्ता असर छन्? तिनको समुदायका सदस्यविरुद्ध यौनहिंसाको अपराध भएको कुरा थाहा पाए भने समुदाय र परिवारले केकसरी प्रतिक्रिया जनाउँछ? पीडित/साक्षीहरूको उमेर वा लिङ्गका आधारमा प्रतिक्रिया फरकफरक हुन्छ कि हुँदैन?
- सुरक्षास्थिति के छ र उत्तरदायित्व संयन्त्र पहुँचने प्रयासका बाटाका बाधाव्यवधान केके छन्?
- यौनहिंसाका विभिन्न रूप आपराधीकरण केकसरी गरिएका छन्? यौनहिंसाको अभियोग प्रमाणित गर्नका लागि पूरा गर्नुपर्ने कानुनी सर्तहरू केके छन्? राष्ट्रिय कानुनी प्रणालीले कानुनका सामुन्ने समानताको व्यवस्था गरेको छ-छैन? कार्यविधि तथा प्रमाणसम्बन्धी नियमहरूले पीडितका लागि न्यायको पहुँचलाई सहज बनाउँछन् वा

बाधाव्यवधान गर्दछन् ? उदाहरणका लागि, महिला र पुरुषले दिएका बयानबकपत्रलाई समान वजन दिइन्छ ? बालबालिकाका सम्बन्धमा विशेष कानुनी प्रावधान ठेगानमा त छन् ?

- राष्ट्रिय तथा स्थानीय तहमा मुद्दाहरूको अनुसन्धान र अभियोजन केकसरी हुन्छ ? बालबालिकालाई सम्भाल्ने विशेष विज्ञता भएका एकाइलगायत यौनहिंसाको अपराधको अनुसन्धान तथा अभियोजन गर्ने विशिष्टीकृत प्रहरी एकाइहरू छन् त ?
- पीडित/साक्षीहरूलाई उपलब्ध औपचारिक तथा अनौपचारिक दुवैखाले न्यायका विभिन्न रूपहरू केके छन् ? न्यायका यी रूपका सबलता र दुर्बलता केके छन् । अनौपचारिक संयन्त्रले मुलुकमा लैङ्गिक असमानताको प्रतिविम्बन वा कायम गर्दछ ? अनौपचारिक न्याय प्रणालीमा महिला र पुरुष दुवैलाई बराबर खालको व्यवहार हुन्छ ? प्रथागत संयन्त्रभित्र कारबाई चलाउन नरुचाएर राज्यतहको संयन्त्र भए सोतर्फ उन्मुख हुन खोज्ने पीडित/साक्षीका लागि परिणति के हुन्छ ? कि दुवैतिर पहुँच राख्न पाइन्छ ? बालबालिकालाई दुवैतिरको पहुँच खुला छ ?

सन्दर्भगत प्रारम्भिक खोज-अनुसन्धान

- राजनीतिक तथा सुरक्षा अवस्था कस्तो छ ? द्वन्द्व वा वैरभावको इतिहास के छ ? जातीय, धार्मिक वा वर्णका आधारमा हुने उत्पीडनको कुनै इतिहास छ ? विशेषतः लैङ्गिकतामा आधारित उत्पीडनको कुनै इतिहास छ (त्यो भनेको लैङ्गिकताका आधारमा मानवअधिकारको सघन विच्छिन्न) ?
- कोको निसाना भएका छन् ? खास समूहहरू नै निसाना बनेका छन् ? बालबालिका तोकेरै निसाना बनाइएका छन् ? ती समूहहरू निसाना बनेको कुरा कसरी ज्ञात भएको छ ? कसले तिनलाई निसाना बनाएको छ ? तिनीहरू पुरुष मानिस, बालक, महिला वा चेलीबेटी कसबाट निसाना बनेका छन् ?
- आक्रमणको अङ्गका रूपमा फौजदारी कार्य भएका कुनै समाचार/प्रतिवेदन वा अभिलेख भएका छन् ? गैरसैनिकका घरमा छापा मारेका, पकाउ गरेका र थुनछेक गरेका, गाउँ वा जाँचचौकीमा आक्रमण गरेका घटना जाहेर भएका छन् वा यौनजन्य वा गैरयौनजन्य यातनाका कुनै समाचार/प्रतिवेदन छन् ? अपराधको स्वरूपगत प्रवृत्ति कस्ता छन् ?

तथाकथित पीडकहरूको प्रारम्भिक खोज-अनुसन्धान

- सैनिक वा सुरक्षा पूर्वाधार कर्तिको सङ्गठित छ ? सो क्षेत्रमा कुनकुन सशस्त्र समूह सञ्चालित छन् ? स्थानीय जनसमुदायसँग तिनको सम्बन्ध कस्तो छ ?
- सशस्त्र समूह कहाँबाट आउँछन् ? तिनको संलग्नता कसकससँग छ ? यी समूह महिला र पुरुष दुवै मिलाएका समूह छन् ? समूहहरूका विभिन्न भूमिका केके हुन् ?

- तथाकथित पीडक समूह र अभिलेखन गर्ने क्षेत्रमा उपस्थित सुरक्षा बलहरूबीच कुनै संलग्नता भए केकस्तो संलग्नता छ ? अनुसन्धान भइरहेको समयमा प्रभावित समुदायमा पीडक वा तिनका कुनै साफेदारको कुनै प्रभाव छ-छैन ?

उपलब्ध वा पहुँचिएका सेवाबाटे प्रारम्भिक खोज-अनुसन्धान

- पीडितहरूले केकस्ता चिकित्सागत हेरचाह र मनोसामाजिक सेवाहरू पाएका छन् ?
- यौनहिंसाका पीडित/साक्षीहरूका लागि केकस्ता स्वास्थ्य, मनोसामाजिक, कानुनी र आर्थिक सहायता विकल्पहरू उपलब्ध छन् ?
- मद्दतका लागि साधिपठाउने वा सिफारिस गर्ने अथवा निकासका बाटाहरू ठाउँमा छन् कि छैनन् ?
- स्थानीय, क्षेत्रीय वा राष्ट्रिय तहमा यी सेवाहरू उपलब्ध गराउने कर्ता वा निकाय कुनकुन छन् ?
- सेवासम्म पहुँच कायम गर्नका लागि पीडित/साक्षीहरूलाई बाधाव्यवधान केही छन् (जस्तै: सुरक्षा सरोकार, आर्थिक अडकाउ, वा भेदभावकारी अभिवृति वा नीति) ?

३. पीडित र अन्य साक्षीहरू पता लगाउने

यौनहिंसाका पीडितहरू र अन्य साक्षीहरूलाई समयमै पता लगाउने वा पहिचान गर्ने कुरा अन्य अपराधका पीडितहरू र अन्य साक्षीहरू पता लगाउने वा पहिचान गर्नेभन्दा बढी चुनौतीपूर्ण हुन सक्छ । अभ, यौनहिंसाका अपत्यारिला अनेकन समाचार/प्रतिवेदनहरू गरिएका क्षेत्रमा त पीडित तथा अन्य साक्षीहरू अनेक कारणले गर्दा औपचारिक रूपमा अगाडि आउन अनिच्छुक हुन सक्छन् । पीडितहरूले यौनहिंसाका आघातपूर्ण भोगाइका संस्मरणहरूको जोखिम उठाउन अनिच्छुक हुन सक्छन्, यौनहिंसा उनीहरूकै खोट थियो वा प्रमाण नभएपछि कसैले पनि पत्याउदैन भन्ने सोच्न सक्छन् । साम्प्रदायिक र परम्परागत वा सांस्कृतिक सन्दर्भअनुसार, यौनहिंसाको अपराधका पीडितहरू तिनको समुदायभित्रै जोखिममा हुन सक्छन् वा प्रभावित हुन सक्छन् । यो निकटमा रहेको पीडकको समूहका सदस्यबाट वा उडाउने वा कुरा काटेर रमाउने तिनको आफ्नै समुदाय वा परिवारबाट हुन सक्छ, जसले तिनलाई लज्जित बोध गराउँछ, सजाय दिन्छ वा यौनहिंसालाई पीडितलाई तिनका घर, परिवार, जीविका र शैक्षिक अवसरबाट अलग्याउने निहुँ बनाउँछ । पीडितहरू पोल खोल्न चाहेर पनि बोल्न नसक्ने हुन सक्छन् । कतिमा त मानसिक वा शारीरिक अक्षमता जस्ता खास कठिनाइ पनि हुन सक्छन् ।

पीडित र साक्षीहरूलाई अगाडि आएर अपराधहरू जाहेर गर्न निर्भयता अनुभव हुने सहयोगी र सुरक्षित वातावरण सिर्जना गर्नु महत्वपूर्ण छ । बाहिर जाने कुरा सुझावयोग्य भए, कुनै पनि तोकिएको समुदायमा यौनहिंसाका घटनाको सूचना लिनुभन्दा अगावै त्यस्तो बाहिर जाने कुराको तह निर्धारण गर्नु आवश्यक हुन्छ । यसअतिरिक्त, यौनहिंसाका उपयोगी सूचना खालि पीडित/साक्षीहरूबाट मात्र प्राप्त हुने नभई अन्य धेरै स्रोतबाट सङ्गलन गर्न सकिन्छ भन्ने कुरामा अभ्यासकर्ताहरूले ध्यान पुऱ्याउनुपर्छ ।

पीडित तथा अन्य साक्षीहरू कहिलेकाही तिनका आफ्नै निर्णयले पनि अगाडि आएर वयान दिन्छन्। यस्तो भएमा त्यसलाई शीघ्रतापूर्वक, प्रभावकारी र सुरक्षित रूपले सम्बोधन गर्न अभ्यासकर्ताहरूले तयार हुनुपर्छ। अभ्यासकर्ताहरूले पीडित/साक्षीहरूसँग काम थाल्नुपूर्व नै अधिक अनुसन्धान, जोखिम लेखाजोखा र योजना ठीक ठाउँमा रहनुपर्छ।

पीडित तथा अन्य साक्षीहरूलाई प्रायः बीचका माध्यमव्यक्तिहरूको प्रयोगमार्फत फेला पार्न सकिन्छ। यस्ता माध्यमव्यक्ति भनेका अभ्यासकर्ताले तिनलाई समुदायका सदस्य चिनाउन, सम्पर्क स्थापित गर्न, सांस्कृतिक तथा सामाजिक व्यवधान हटाउन, र सम्भावित पीडित तथा अन्य साक्षीहरू ठम्याउनका लागि सूचीकृत गरेकै व्यक्तिहरू हुन सक्छन्। पीडित वा अन्य साक्षीहरूले सोभै अभ्यासकर्तासँग सम्पर्कमा पुगदा खतरामा पर्ने वा समुदायबाहिरका मानिससँग कुराकानी गर्ने कुरामा पीडित तथा अन्य साक्षीहरूले सन्देह गर्ने भएमा समुदाय, समुदायका सदस्य र गतिशीलतासँग अभ्यासकर्ता परिचित नहुँदाका अवस्थामा माध्यमव्यक्तिहरूलाई प्रयोग गर्न सकिन्छ।

माध्यमव्यक्तिहरू प्रभावकारी सामुदायिक अन्तरसम्बन्धकारक हुन सक्ने भए तापनि तिनको निष्पक्षताबारे ख्याल गरिनै पर्छ। तिनीहरू प्रायः स्थानीय मौलिक संघसंस्थाका सदस्य, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था आदिका सदस्य, सेवादाता, र आमासमूह, महिलासमूह, धार्मिक समूहजस्ता अन्य सामुदायिक सञ्जाल तथा सहयोग संरचनाका सदस्य हुन सक्छन्।

बालबालिका पता लगाउने

पीडित तथा साक्षी बालबालिका ठम्याई उनीहरूसम्म पुग्ने कुरामा बडो होस पुऱ्याइनुपर्छ। बालबालिकासम्म उचित तकिले पुग्न सकिदैन, तिनलाई उचित रूपमा मद्दतका लागि सिफारिस गर्न सकिदैन र सङ्घटमा रहेका बालबालिकालाई गर्ने सहयोगमा पहुँच राख्ने विषयमा जानकारी राख्ने कुरामा अभ्यासकर्ताहरू निश्चित हुन सकेका छैनन् भने त्यस्ता बालबालिकालाई भेट्ने प्रयास अभ्यासकर्ताहरूले गर्नुहुँदैन। सम्पर्कमा आएका बालबालिकालाई क्षति पुऱ्याइएको विश्वास गर्नुपर्ने अवस्था देखेमा उपयुक्त अधिकारीसमक्ष सो कुरा सञ्चार गर्नुपर्छ भन्ने पनि अभ्यासकर्ताले हेक्का राख्नुपर्छ।

सशस्त्र समूह र बलहरूसँग सम्बद्ध रहेका बालबालिकाबाट भएका यौनहिंसाका घटनाका हकमा, त्यस्तो यौनहिंसाको कार्य गर्ने बालबालिकालाई प्रभावित बनाइएको वा करकापमा सो कार्य गराएको हुन सक्ने र उनीहरू स्वयं पीडित भएको हुन सक्ने कुरा अभ्यासकर्ताहरूले स्मरणमा राख्नुपर्छ। अपराधका पीडित तथा साक्षी बालबालिका संलग्न रहेका मामिलामा न्यायसम्बन्धी मार्गदर्शन तथा बालअधिकार महासन्धिबमोजिम बालबालिकालाई पीडिकको रूपमा होइन, पीडित/साक्षीहरूका हिसाबमा व्यवहार गरिनुपर्छ।

8. बयान

पीडित/साक्षीहरूको बयान वा वृत्तान्त नै प्रायः अभ्यासकर्तालाई तम्तयार रूपले उपलब्ध हुने खालको सूचना हा र सँगसँगै अत्यन्तै सावधानी साथ लिनुपर्ने कुरा पनि हो। पीडित/साक्षीहरूले भोगेका वा देखेका आधारमा आक्रमणसँग सम्बन्धित संवेदनशील जानकारी अभ्यासकर्तालाई उपलब्ध गराउन सक्छन् भने आक्रमणको वरपरका सान्दर्भिक

तत्त्व हरू र पीडकहरू तथा आपराधिक कार्यमा तिनको संलग्नतासम्बन्धी सूचनाहरू पनि उपलब्ध गराउन सक्छन् । डाक्टर, नर्स, विमर्शकर्ता, स्थानीय नेताजस्ता पर्यवेक्षक साक्षीहरूसँग पीडित/साक्षीहरूको अस्त्र, वारदातको समय र स्थानजस्ता सम्भावित अपराधका परिस्थितिजन्य सन्दर्भ स्थापना गर्ने सूचना रहेको हुन सक्छ ।

बयान:

- यौनहिंसाका पीडित/साक्षी स्वयं;
- आक्रमणलाई देखेर वा पीडित वा साक्षीबाट सुनेर वा तिनलाई आक्रमणपछि उपचार गर्दाका क्रममा आक्रमणसम्बन्धी ज्ञान पाएका परिवारका सदस्य, समुदायका सदस्य, सेवादाता, उद्धारकर्ता वा भित्रियाहरू;
- आक्रमणको परिस्थितिजन्य अवस्था, यस्ता अपराधका बारेमा जारी व्यापक वा अन्तर्राष्ट्रिय नियोग, अतिरिक्त प्रमाणका प्रकार र रहे को ठाउँ, तथाकथित पीडिकहरू, समादेशी संरचना, द्वन्द्वको प्रकृति र प्रकार, राजनीतिक भूपरिवेश र स्थानीय शक्तिको गतिशीलतासम्बन्धी जानकारी उपलब्ध गराउन सक्ने परिवारका सदस्य, समुदायका सदस्य, सेवादाता, उद्धारकर्ताहरू; र
- आक्रमणको परिस्थितिजन्य अवस्था, यस्ता अपराधका बारेमा जारी व्यापक वा अन्तर्राष्ट्रिय नियोग, अतिरिक्त प्रमाणका प्रकार र रहेको ठाउँ, तथाकथित पीडिकहरू, समादेशी संरचना, द्वन्द्वको प्रकृति र प्रकार, राजनीतिक भूपरिवेश र स्थानीय शक्तिको गतिशीलतासम्बन्धी जानकारी उपलब्ध गराउन सक्ने सुरक्षाबल वा सशस्त्र समूहका भित्री तथा पूर्व सदस्यहरू

बाट पाउन सकिन्छ । पश्चात्तापकारी सहपीडकहरूले पीडकहरूसँग प्रत्यक्ष जोडिएका सबैभन्दा संवेदनशील खालका प्रमाण उपलब्ध गराउन सक्छन् तर साहै होसियारीसाथ प्रशिक्षित अनुसन्धाताबाट मात्र यस्ता भित्री साक्षीहरूसमक्ष पैँचनुपर्छ ।

५. अन्तर्वार्ता लिने : मौलिक सिद्धान्त

पीडित/साक्षीहरूको बयान अभिलेख गर्नका लागि तपाईं अन्तर्वार्ता लिन/गर्नमा राम्ररी तयार भएको र प्रशिक्षित हुनुपर्छ । विचार गर्नुपर्ने मुख्य कुराहरू तल छन् :

क) प्रारम्भिक सोचविचार

- १ पीडित/साक्षीहरूका लागि कुन मद्त सिफारिस गर्ने र सहायता/संरक्षण प्रणाली उपलब्ध छन् भन्ने कुरा विचार गर्नुहोस् (सहायता/संरक्षणको सीमाका बारेमा पीडित/साक्षीहरूलाई स्पष्ट गरी बताउनुहोस्) । विशेषतः भएदेखि मनोसामाजिक सहायता र साक्षी संरक्षणको मद्तका लागि सिफारिस गर्ने/पठाउने ठाउँ खोज्नुहोस् ।
- २ तपाईंसँग पीडित/साक्षीहरूले भेटाउने कुरामा समावेश रहेका जोखिम तत्त्वहरूको लेखाजोखा गर्नुहोस् र जोखिमको योजनाबद्ध लेखाजोखा सम्पन्न गर्नुहोस् ।

- ३ यौनहिंसा भइरहेको सन्दर्भ र राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानुनअन्तर्गतका अपराधहरूका विभिन्न अपराधतत्वका बारेमा उचित सुभवुभ कानुहोस् ।
- ४ यौनहिंसाका अपराधहरू भएको मुलुक वा क्षेत्रको लैङ्गिक गत्यात्मकताका बारेमा सचेत हुनुहोस् ।

ख) तालिम तथा जाँच कार्यसहयोगी

- ५ तपाईंका टोलीका सदस्यहरू (अन्तर्वार्ताकार तथा दोभासे) का लागि सम्भव भएसम्म बृहत्तर र प्रभावकारी तालिम (उदाहरणका लागि, भएसम्म यौनहिंसाका पीडितसँग अन्तर्वार्ता गर्ने, वा बालबालिकासँग अन्तर्वार्ता गर्ने) लिनुहोस् ।
- ६ तपाईंका सहयोगहरू (दोभासे, कुनै माध्यमव्यक्ति र कुनै चालक) को जाँच गर्नुहोस् र गोपनीयता तथा अन्तर्वार्ताको प्रयोजन/तौरतरिकाजस्ता विषयमा उनीहरूसँग छलफल गर्नुहोस् । उनीहरूले तपाईंले तयार पारेको गोपनीयता तथा सूचनाको संरक्षणसम्बन्धी मार्गदर्शनको उनीहरूले पालना गरेर काम गर्दछन् भन्ने कुरा सुनिश्चित पार्नुहोस् ।
- ७ जाँचबुझले खास गरी व्यक्तिका फौजदारी अभिलेख, अनि उपलब्ध भएसम्म बालबालिकासँग काम गर्ने व्यक्तिको क्षमतालाई सम्बोधन गर्ने अभिलेख, कुनै सशस्त्र समूहसँगको पूर्व वा वर्तमान साँठगाँठ, सशस्त्र समूहसँग सम्बन्धित रहेका अन्य व्यक्तिसँगको उठवस, वस्तुगतता र संवेदनात्मकता, अख्तियारीप्रतिको सम्मान र तजबिज, र साम्प्रदायिक तथा परम्परागत घटकलाई बाहेक गर्न सक्ने क्षमता र अभ्यासकर्ताहरूको टोलीले कायम गरेको कार्यदाँचा र कार्यादेशभित्र काम गर्ने कुरालाई विचार गर्नुपर्छ ।

ग) अन्तर्वार्ताका लागि तयारी

- ८ अन्तर्वार्ता योजना तयार पार्नुहोस् (जस्तै: अभिलेखनका लागि सान्दर्भिक प्रारम्भिक अन्तर्वार्ता ढाँचा वा प्रारूप, र अपराधतत्वहरूका प्रश्न/शीर्षकको सूचीका साथ) । तपाईंले अपराधका “को”, “के”, “कहाँ”, “कहिले” र “कसरी” भन्ने प्रश्नहरू समेटिएको कुरा सुनिश्चित बनाउनुहोस् (“किन” भन्ने कुनै पनि प्रश्न पीडित वा साक्षीलाई सोधेर सन्देह दर्साउँदा उनीहरूलाई नै दोष लाएजस्तो नहोस् । के ख्याल राख्नुहोस् भन्ने तपाईं यस्तो सूचीमा अति नै कठोर नबन्नुहोस् र पीडित/साक्षीहरूका तपाईं कुरा सुन्नका लागि तपाईंले सोधिराखेको हो भन्ने सुनिश्चित पार्नुहोस् । “तपाईंले कसरी थाहा पाउनुभयो?” वा “यस्तो निचोडमा तपाईंलाई केले पुऱ्यायो?” भनेर सोधन नविर्सनुहोस् । त्यस्ता प्रश्नको उत्तरले तपाईंलाई प्रायः सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण वा संवेदनशील प्रमाण दिन सक्छ ।
- ९ तपाईंले अन्तर्वार्ताको बेला प्रयोग गर्ने भाषामा ध्यान दिनुहोस्, यसबारे दोभासेसँग छलफल गर्नुहोस् । विशेष गरी यौनकार्य र शरीरका अङ्गहरूका लागि उचित शब्दावली प्रयोग गर्नुहोस् । पीडित/साक्षीहरूले अन्तर्वार्ताका क्रममा उठाउने शब्दावलीसम्बन्धी सवालहरू सम्बोधन गर्न तयार रहन आफू र दोभासेलाई सम्झाइराख्नुहोस् ।

- १० तपाईंले पीडित/साक्षीहरूलाई देखाउन सक्ने अभिलेख, लेखाचित्र, फोटो, नक्सा, श्रव्यदृश्य आदि तयार पार्नुहोस्। नक्साचित्र कोर्ने कागज र कलम उपलब्ध गराउनुहोस्। घाउखतको फोटो लिन पर्ने भए क्यामेरा र मापन गर्ने चिज (टेप) ल्याउनुहोस्। तिनको प्रमाणलाई उल्टाउने खालको लेखाचित्र, फोटो वा दृश्यचित्र नदेखाउनुहोस्। कुनै सामग्री तिनलाई देखाउँदा त्यसले तिनको प्रमाणलाई उल्टाउँछ कि उल्टाउँदैन भन्ने कुरा तपाईंले यकिन गर्न सक्नुभएन भने त्यस्तोमा सामग्री नदेखाउनुहोस्।
- ११ पूरा अन्तर्वार्ता सञ्चालन गर्नका लागि पर्याप्त समय दिनुहोस् (जस्तो: कम्तीमा बीचमा फुर्सदसहित ३-६ घन्टाको)। यी अन्यहरूका बीचमा चेप्ने खालका अन्तर्वार्ता होइनन्, त्यसैले अलिक लामै हुन सक्छन्। कुराकानी निरन्तर गर्नका लागि अर्को दिन फर्केर आउन नहिच्कचाउनुहोस् जसले गर्दा पीडित/साक्षीको थकान टार्न सकियोस् वा दैनिकीमा धेरै बाधा नपुगोस्।
- १२ पीडित/साक्षीले महिला वा पुरुष अन्तर्वार्ताकार र/वा दोभासे कसलाई प्रश्न दिन्छन् सो कुरा सोध्नुहोस्। (सबै महिला पीडित/साक्षीले महिलै अन्तर्वार्ताकार/दोभासेलाई र पुरुष पीडित/साक्षीले पुरुषै अन्तर्वार्ताकार/दोभासेलाई प्रश्न दिन्छन् भन्ने कुरा अनुमान गरेर अगाडि बढ्न नहुने र हरेक पीडित/साक्षीका आफ्नै छनोट हुन्छन् भन्ने कुरा ख्यालमा राख्नुहोस्। जहाँ सम्भव हुन्छ पीडित/साक्षीको प्रश्न के हो भन्ने कुरा सोध्नुहोस्।
- १३ तपाईंको अन्तर्वार्ताको भौतिक बन्दोबस्तका सम्बन्धमा सुरक्षित, गोप्यता काम हुने, सांस्कृतिक रूपले उपयुक्त र सजिलो ठाउँ छनोट गर्नुहोस् (जस्तो: ज्यादै सार्वजनिक खालको क्षेत्रलाई छल्नुहोस्)। अन्तर्वार्ताका लागि ठाउँ तयार पार्नुहोस् (उदाहरणका लागि, परिस्थितिअनुसार सम्भव भए कोठामा खानेपानी उपलब्ध होस्, साथसाथै शैचालय सजिलो र पहुँचिलो होस्, तपाईंको टेलिफोन बन्द गर्नुहोस् जसले गर्दा कुनै पनि बाधा नपुगोस्)। सम्भव हुन्छ भने बस्ने आसन बन्दोबस्त गर्नुहोस् (जस्तै, कुर्सी, टेवल, आसन) जसले गर्दा पीडित/साक्षी र अन्तर्वार्ताकारले सुविधाजनक र सुरक्षित अनुभव गर्नु। पीडित/साक्षीहरू अन्तर्वार्ताका बीचबीचमा उठावस गरिराख्नन् भन्ने कुरा ख्यालमा राख्नुहोस् (जस्तै: पीडित/साक्षीको सुरक्षा, तिनले यात्रा गर्ने दूरी र लागत र दिनको समय)। बालबच्चाको रेखदेखबारे विचार पुऱ्याउनुहोस्।
- १४ अन्तर्वार्ताको अवधिमा लिइएको सूचनाको अभिलेखनका लागि सुरक्षित र गोप्य प्रणाली निर्धारण गर्नुहोस्। अन्तर्वार्तादातासँग संवेदनशील सूचना भएमा निजको पहिचान बचाउने प्रणाली विकास गर्नुहोस्।

घ) अन्तर्वार्ता सुरुआत गर्ने

- १५ अन्तर्वार्ताका लागि पीडित/साक्षीहरूको सुसूचित सम्मति प्राप्त गर्नुहोस् (उदाहरणका लागि, अन्तर्वार्ताको प्रयोजन/प्रकृति तथा गोपनीयताका सीमालगायत पीडित/साक्षीहरूबाट प्राप्त भएको सूचनाका सबै सम्भाव्य प्रयोगका बारेमा छलफल) र पीडित/साक्षीहरूले उठाएका कुनै पनि सरोकारको सम्बोधन गर्नुहोस्। अन्तर्वार्ताअगाडि, अन्तर्वार्ताका क्रममा र अन्तर्वार्तापछि पनि कुनै तपाईंसँग कुरा गर्ने कि नगर्ने कुरा छनोट गर्न

सक्नुहुन्छ भनेर पीडित/साक्षीहरूलाई स्पष्ट बताउनुहोस् । दोभासेसँग पनि सुसूचित सम्मतिका सवालमा छलफल गर्नुहोस् । अन्तर्वार्तालाई निरन्तर गर्नुअगाडि कुनै प्रश्न छ कि भनेर पीडित/साक्षीहरूलाई सोध्नुहोस् ।

१६ यसअगाडि कुनै बयान वा बकपत्र दिनुभएको छ कि छैन कसैले अन्तर्वार्ता गरेको छ कि छैन अथवा अरू कसले यी सवालहरूमा छलफल गरेको छ भनेर पीडित/साक्षीहरूलाई सोध्नुहोस् ।

१७ पीडित/साक्षीहरूसँग अन्तर्वार्ता कक्षमा रहेका हरेकलाई परिचित गराउनुहोस् र कुनै पनि सरोकार सम्बोधन गर्नका लागि तिनको भूमिका बताउनुहोस् ।

१८ अन्तर्वार्ताले कति समय लिन सक्छ भनेर पीडित/साक्षीहरूसँग छलफल गर्नुहोस् र अन्तर्वार्ताका बेला तपाईं लचिलो रहन चाहेको कुरामा जोड दिनुहोस् (जस्तै: एकभन्दा बढी बसाइमा छलफल गर्नलाई प्रश्नय दिन चाहेको) । पीडित/साक्षीहरूले कुनै पनि समयमा फुर्सद लिन सक्ने वा अन्तर्वार्ता टुडचाउन सक्ने कुरा स्पष्ट पार्नुहोस् ।

३) अन्तर्वार्ताका बेलामा

१९ अन्तर्वार्ताअगाडि, अन्तर्वार्ता हुँदै गर्दा र अन्तर्वार्ताका पछाडि पीडित/साक्षीहरूसँगको तपाईंको मुद्रा/मिजासबारे सतर्क रहन सक्ने कुरा सम्झनुहोस् (जस्तै: मिजासिलो, आदर गर्दा, धैर्यवान् र ध्यान दिँदो, सोझो हेरेर पीडित/साक्षीहरूसँग प्रत्यक्ष कुरा गर्ने, र तपाईं र तपाईंका दोभासेको स्वर/लवजबारे सतर्क रहने) ।

२० सहमत हुन वा असहमत हुन, उत्तर दिन वा नदिन, प्रश्न सोध्न र सूचना दोहोच्याउन पीडित/साक्षीहरूलाई बराबर अधिकार दिनुहोस् । सुसूचित निर्णय लिनका लागि पीडित/साक्षीहरूलाई पर्याप्त जानकारी दिनुहोस् ।

२१ दया हैन, समानुभूति र आदर देखाउनुहोस् । कुनै पनि खालका आश्वासन वा वचन नदिनुहोस् (जस्तै: गोपनीयता) । प्रक्रियाभर नै लचिलो रहनुहोस् ।

२२ यौनहिंसाका कार्यहरूसम्बन्धी खास प्रश्नहरू सोध्नुअगाडि तिनले इच्छाएको तरिकाले नै सूचना उपलब्ध गराउन पीडित/साक्षीहरूलाई उत्प्रेरित गर्नुहोस् (जस्तो: सम्बन्ध स्थापित गर्नु, निर्देशक प्रश्न नगर्नु, बढी संवेदनशील विषयमा छलफल गर्नुअगाडि कम संवेदनशील विषयमा छलफल गर्नु, स्पष्टता र अतिरिक्त जानकारीका लागि अनुरोध गर्नु, लचिलो रहनु) ।

२३ तथ्यका विषयमा पीडित/साक्षीहरूका अनुभूति वा विचारहरू, तिनका प्रश्नप्राथमिकता वा तिनलाई आघातले पारेको प्रभावका बारेमा पूर्वानुमान गर्नु नहुने कुरा सम्झना राख्नुहोस् ।

२४ पीडित/साक्षीहरूले तिनका कथाव्यथा बताउँदा भिन्न र विभिन्न तरिकामा व्यवहार र प्रतिक्रिया गर्दछन् भन्ने कुरा आफैलाई स्मरण गराउनुहोस् । त्यो भनेको उनीहरू:

- दुखी/उदास/मौन; वा
- क्रुद्ध/शङ्खालु/बेमतलव; वा
- शान्त/द्विविधाग्रस्त/स्पष्ट

जे पनि हुन् सक्छन् । व्यवहारको एक मात्र तरिका हुँदैन ।

२५ पीडित/साक्षीहरूः

- बोल्न लाज मान्छन्/डराउँछन्; वा
- मानिससँग क्लान्त/आघातित/लघुताबोधी; वा
- यौनहिंसाका बारेमा साहै खिन्न (उनले भोगेका अन्य पक्षभन्दा विपरीत); वा
- शारीरिक रूपले क्षतिग्रस्त

हुन्छन् भन्ने पनि मान्नु वा अनुमान गर्नुहुँदैन भनेर सम्भनोस् ।

च) अन्तर्वार्ताको समाप्त गर्ने

२६ आफूलाई थप सूचना चाहिएमा उनीहरूसँग सम्पर्क गर्ने गरी पीडित/साक्षीहरूका बारेमा पर्याप्त सूचना अभिलेख गर्नुहोस् र उनीहरूलाई पनि तपाइँसँग सम्पर्क गर्न सबल हुने गरी पर्याप्त जानकारी दिनुहोस् । सम्पर्कको प्राथमिकताप्राप्त विधि पनि यकिन गर्नुहोस् ।

२७ पीडित/साक्षीहरूसँग तिनका सरोकार र उनीहरूले दिएका सूचना तथा ठेगाना र उनीहरूले उठाएका अन्य कुनै पनि सवाल (जस्तो: सुरक्षा सरोकार, भावी सम्पर्कको बन्दोबस्त, मद्दतको सिफारिस) दोहोच्याएर सुनाउनुहोस् । अन्तर्वार्ताको सहभागिताका लागि पीडित/साक्षीहरूलाई कृतज्ञता दर्साउनुहोस् ।

२८ पीडित/साक्षीहरूलाई अन्तर्वार्ताका लागि सुसूचित सम्मति दिन्छन् कि दिँदैनन् भनेर सोध्नुहोस् (उनीहरूको मन परिवर्तन गर्न वा चाहन्छन् भने सम्मति फिर्ता लिनका लागि)

२९ पीडित/साक्षीहरूलाई कुराकानी गरी सहयोग गरेकोमा धन्यवाद दिनुहोस् ।

३० अन्तर्वार्ताको नितिजास्वरूप पीडित/साक्षीहरू दुखी भएको देखिएमा तिनलाई वर्तमानमा र सकारात्मक मनस्थितिमा ल्याउन प्रयास गर्नुहोस् ।

३१ छुटिँदा सांस्कृतिक रूपले उचित हुने हाउभाउ (जस्तै हात हल्लाउने, नमस्कार गर्ने आदि) दर्साउनुहोस् ।

६. भौतिक प्रमाणः अन्तरबद्धता (चेन अफ कस्टडी) सम्बन्धी सिद्धान्त

अभ्यासकर्ताहरू अनुसन्धानका क्षेत्रमा रहेका बेला यौनहिंसाका कार्य भएको दर्शाउने वा अपराध र पीडितका बीचको सम्बन्ध सूचित गर्न सक्ने वस्तु भएका ठाउँबाट पार गर्दै गरेका हुन सक्छन्। उदाहरणका लागि, घटनास्थलमा रगत लगेको वा घसेको लुगाफाटाका टुक्रा फेला पार्न सक्छन्; वा तिनलाई कुनै हतियार उपलब्ध हुन सक्छ जुन बलात्कार गर्नका लागि प्रयोग भएको थियो भनेर पीडित/साक्षीहरूले भनेका हुन सक्छन्; वा तिनले बलात्कार सैनिक अभियानका क्रममा गर्न आदेश गरिएको थियो भनेर कुनै सैनिक अधिकृतले उल्लेख गरेको आवाज अभिलेख गर्न सक्छन्।

यस्ता कुनै पनि वस्तु भएको यौनहिंसाको अपराधको भौतिक प्रमाण हुन सक्छन्। विधिवैज्ञानिक प्रमाणको सही सङ्कलनमा अनुसन्धानकर्ता वा स्वास्थ्यव्यवसायीका रूपमा प्रशिक्षित नभएमा सामान्यतः अभ्यासकर्ताले भौतिक प्रमाणका कुनै पनि चिजको सङ्कलन गर्नुहुँदैन। उपयुक्त तालिम नलिईकनै अभ्यासकर्ताले भौतिक प्रमाण सङ्कलन गर्दैन् भने तिनले पीडितलाई चर्को क्षति गर्न वा प्रयोग नहुने गरी प्रमाणलाई दुषित पार्न सक्छन्। त्यसैले त्यसो गर्नु सुरक्षित हुन्छ र त्यही मात्रै सम्भाव्य उपाय छ भने मात्र अत्यन्तै सीमिति परिस्थितिमा भौतिक प्रमाण सङ्कलन गर्नु मुनासिब हुन सक्छ। भौतिक प्रमाण सङ्कलन गर्ने निर्णय अत्यन्तै गम्भीरता र होसियारीसाथ विचार पुऱ्याएरै लिइनुपर्छ।

भौतिक प्रमाणको कुनै पनि चिजलाई सङ्कलन गर्ने विचार गरिनुपूर्व, अभ्यासकर्ताहरूले सर्वप्रथमः फेला परेको वस्तु(हरू) को टिपोट गर्नुपर्छ; घटनास्थलको चित्र रेखाङ्कित गर्नुपर्छ; चिजबस्तु र घटनास्थलको फोटो लिनुपर्छ; र सम्भव भए, चिजबस्तु र घटनास्थल (क्राइम सिन) को दृश्यअभिलेखन गर्नुपर्छ।

विशेषतः तिनको कार्यकलापले प्रमाण उल्टचाएको छ कि भन्ने कुराको लेखाजोखा गर्न उनीहरूले प्रयोग गरेको अभिलेखन विधिको पछि स्वतन्त्र लेखाजोखाका विषय हुन सक्ने स्थिति नै अभ्यासकर्ताले यस्तो अभिलेख गर्नुपर्छ भनिनाको मुख्य कारण हो। अभ्यासकर्ताहरूले घटनास्थल निकटस्थका कुनै पनि साक्षीहरूसँग पनि अन्तर्वार्ता गर्नुपर्छ र अपराधका अन्य साक्षीसलाँग त्यसलाई पछि लगेर दाँजनुपर्छ। उपयुक्त तरिकाले सङ्कलन भएमा यो अर्को प्रमाण धेरै शक्तिशाली हुन सक्छ र भौतिक प्रमाणको खाँचोलाई हटाइदिन सक्छ।

भौतिक प्रमाण नै अपराधको “सर्वोत्तम प्रमाण” हो भन्ने कुरा हुँदाहुँदै पनि यो नभई हुँदै हुँदैन भनेको होइन भन्ने कुरा सम्झनामा राख्नु पनि निकै महत्वपूर्ण छ। वस्तुको उत्पत्ति, स्वामित्व तथा प्रयोग वर्णन गरिएको, वा त्यस्ता चिजको सङ्कलन निर्दिष्ट गर्ने घटनाजस्ता पीडित/साक्षीहरूको बयानविनाका भौतिक प्रमाण प्रमाणिकताका दृष्टिबाट धेरै उपयोगी हुँदैनन्। भौतिक प्रमाणलाई पीडित/साक्षीहरूले दिएको प्रमाणले विस्थापित गर्न सक्छ, तर यसको विपरीत भौतिक प्रमाणले सबै अवस्थामा पीडित/साक्षीहरूले दिएका प्रमाणलाई विस्थापित गर्छ भन्ने कुरा साँचो होइन।

अभ्यासकर्ताहरूले के टिपोट गर्ने पर्छ भन्ने कुनै पनि प्रयोजनका लागि भौतिक प्रमाण जहिले पनि यसको आधिकारिकता वा व्याख्यात्मक प्रमाणको सत्यापनकारी सूचनाको सङ्कलनसँग आबद्ध वा जोडिएको हुनैपर्छ। अन्तरबद्धता (चेन अफ कस्टडी) चिज कहाँबाट आयो भन्ने कुरा प्रदर्शित गर्ने एउटा तरिका हो। अनि, अभ्यासकर्ताबाट सङ्कलनार्थ गरेको

हस्तक्षेपअवधिमा यसमा कुनै तलमाथि भएको छैन र यौनहिंसाको अपराधको प्रमाणका रूपमा प्रयोग हुन सक्छ, भन्ने कुरा देखाउने पनि तरिका हो । अन्तरबद्धता (चेन अफ कस्टडी) एकदमै महत्वपूर्ण कुरा हो किनभने अदालत वा न्यायाधिकरणले यौनहिंसाको अपराधको अभियोजनका लागि चिज वा वस्तुलाई प्रमाणको रूपमा इन्कार गर्न वा अपराधका लागि सो चिज असल प्रमाण होइन भनेर ठेगान लगाउन सक्छ, यो कुनै योजित वा उल्टापाल्टा बनाइएको वा अकस्मात् दुषित हुन पुरेको होइन भन्ने कुरामा विश्वस्त भएकै हुनुपर्छ । अन्तरबद्धताको कार्यविधिले यसको उचित वजन दिन सकिने गरी सो काम गर्न अभ्यासकर्तालाई अनुमति दिएकै हुनुपर्छ ।

अन्तरबद्धताका सिद्धान्तहरू

वस्तुको अन्तरबद्धतालाई धान्नका लागि अभ्यासकर्ताहरूले निम्न कुरा अभिलेख गर्ने पर्छः

क) वस्तु कसरी सङ्कलन गरिएको थियो ?; र

ख) वस्तुको कब्जा व्यक्तिहरू र/वा संघसंस्थाका बीचमा हस्तान्तरण भएको थियो कि थिएन र भए कसरी ?

अभ्यासकर्ता अन्तरबद्धतासँग सम्बन्धित सान्दर्भिक क्षेत्राधिकारका कानुनी खाँचा वा सीमाका बारेमा पनि सचेत रहनुपर्छ ।

क) वस्तु कसरी सङ्कलन गरिएको थियो ?

१ प्रश्नमा रहेको चिज वा वस्तुअनुसार सङ्कलन (जस्तो: शारीरिक रसादिलाई लुगाको टुक्रो वा लिखतभन्दा फरक तरिकाले बटुलिन्छ, र पोक्याइन्छ) को तरिका फरकफरक हुने भए पनि यसको आमसिद्धान्त के हो भने हरेक चिजलाई कम्तीमा देहायको जानकारीसाथ टाँचा (लेबल) लगाइन्छ :

अ. घटना पहिचानक – घटनाको सूचनासँग सम्बन्ध राख्ने खास घटनाका लागि निर्धारित सङ्ख्याङ्क;

आ. सङ्कलन मिति;

इ. वस्तु वा वस्तु सङ्कलनकर्ता र सङ्कलनकालमा उपस्थित अन्य कुनै पनि मानिसको नामावली;

ई. वस्तु वा वस्तु सङ्कलन गरिएको स्थान; र

उ. सङ्कलन गरिएको प्रमाणको प्रकार ।

२ अभ्यासकर्ताले तिनको कब्जामा रहँदा वस्तुको सुरक्षा सुनिश्चित पार्नका लागि अपनाइएका उपायको टिपोट पनि समावेश गर्नुपर्छ (जस्तो: अभ्यासकर्ताले मात्र भेट्न सक्ने गरी सो चिज दराजमा ताल्चा मारेर राखिएको थियो) ।

- ३ यौनहिंसाको घटना भएको लगतै कति पछि भौतिक प्रमाण पत्ता लगाइएको थियो; घटना भएको ठाउँको कति नजिकमा भौतिक प्रमाण फेला परेको थियो; र यी तथ्यहरू अभ्यासकर्ताहरूले कसरी थाहा पाए भन्ने विषयमा पनि अभ्यासकर्ताहरूले टिपोट बनाउनुपर्छ ।
- ४ अभ्यासकर्ता आफैले प्रमाण सङ्गलन नगरेको भए भौतिक प्रमाणका सम्बन्धमा सो सम्हाल्ने व्यक्ति र अभ्यासकर्ताबीचमा सो प्रमाणको प्रयोगका सम्बन्धमा भएका छलफल, सम्झौता तथा सर्तबन्देजहरूको विवरण पनि खडा गर्नुपर्छ ।
- ५ अभ्यासकर्ताले सङ्गलन गर्ने हरेक चिज वा वस्तुलाई प्रमाण-झोला (ओभानो र ओस नपसेको कुरालाई भए सजिलो गरी सिलबन्दी गर्न मिल्ने पानीकागज (प्लास्टिक)को खाम, पानी वा भिजेको चिजका लागी भए अम्लमुक्त कागजको खामलाई प्रश्न्य दिनुपर्छ) मा राखिनुपर्छ । चिज वा वस्तु खामिएको झोला वा खाम बन्द गरेपछि सिलबन्द गरिएको र सङ्गलन गर्ने व्यक्तिबाट हस्ताक्षर गरिएको हुनुपर्छ । सो झोला वा खाम कुनै पनि बेला खोलिन हुँदैन ।
- ६ आदर्शतः यो सबै सूचना एक पाना कागजमा लेखी खडा गर्नुपर्छ र चिज वा वस्तु राखिएको प्रमाणझोला वा खाममा नथी गर्नुपर्छ ।
- ७ स्रोत, मिति र स्थान एउटै भए र तिनको सङ्गलन गर्ने व्यक्ति पनि उही भए हरेक चिजका लागि यो सूचना पूरा गरिराख्नुपर्दैन । तथापि, यी चर, खास गरी चिजको स्रोत, फरक पन्यो भने प्रक्रिया दोहोच्याउनुपर्छ ।

ख) वस्तुको कज्ञा व्यक्तिहरू र/वा संघसंस्थाका बीचमा हस्तान्तरण भएको थियो कि थिएन र भए कसरी ?

- १ कुनै पनि वस्तु व्यक्तिविशेष वा संघसंस्थाका बीचमा हस्तान्तरण गरिएको भए सो हस्तान्तरणको विवरणको अभिलेख गर्नु महत्त्वपूर्ण हुन्छ । यसलाई स्थान्तरणपुर्जामा सजिलै दर्साउन सकिन्छ ।
- २ स्थानान्तरण पुर्जामा हरेक वस्तुको हरेक स्थानान्तरणको निम्न कुरा उल्लेख हुनुपर्छ:
- अ. घटना पहिचानक – घटनाको सूचनासँग सम्बन्ध राख्ने खास घटनाका लागि निर्धारित सङ्ख्याङ्क;
  - आ. सङ्गलन गरिएको प्रमाणको प्रकार;
  - इ. स्थानान्तर मिति;
  - ई.; स्थानान्तरको कारण; र
  - उ. हस्तान्तरणकर्ता र ग्रहणकर्ताको हस्ताक्षर ।
- ३ आदर्शतः पुर्जामा वस्तुलाई सम्हाल्दा र भण्डार गर्दा अवलम्बन गरिएका सुरक्षाका अवस्थाहरू खुलाइनुपर्छ ।
- ४ सामान्यतः यस्ता वस्तुको हस्तान्तरण वा स्थानान्तरणको सङ्ख्या न्यूनतम बनाउने प्रयास गर्नु सर्वोत्तम हो ।

७. सूचनाको व्यवस्थापन र भण्डारण

सूचना सङ्गलन, व्यवस्थापन र भण्डारणका तरिका अभिलेखनप्रक्रियाका महत्वपूर्ण र संवेदनशील पक्ष हुन् र कुनै पनि अभिलेखन अभ्यास गर्नुअगावै यसबारे होसियारीपूर्वक विचार गरिनु आवश्यक हुन्छ । आदर्शतः सङ्गलित सूचनाका लागि विद्युतीय सूचनावलीको प्रयोग गरी सबै सूचना संग्रहित गरिनुपर्छ । सूचनावली आन्तरिक रूपमा सम्बद्ध हुनुपर्छ र कम्तीमा देहायका जानकारीसमावेश भएको हुनुपर्छ;

- अन्तर्वार्ता गरिएका हरेक पीडित/साक्षीको व्यक्तिगत सूचना;
- अन्तर्वार्ता गरिएका हरेक पीडित/साक्षीको सुरक्षा सरोकार;
- अन्तर्वार्तामा सरिक हुन सुसूचित सम्मतिको प्रमाण;
- पीडित/साक्षीले दिएका प्रमाणमूलक सूचना;
- पीडित/साक्षीले उपलब्ध गराएका लिखतप्रमाणमूलक सूचना;
- चिकित्सा वा प्रहरी अभिलेखको विद्यमानतासम्बन्धी सूचना;
- पीडित/साक्षीसँग सम्बन्धित चित्रात्मक (फोटोग्राफिक) वा श्रव्यदृश्यात्मक सूचना;
- माथिका कुराको अनुवाद, आकर्षित हुने भए;

सम्भव हुन्छ भनेदेखि सूचनावली यसरी पर्याप्त रूपमा विकास गरिनुपर्छ जसले गर्दा सूचनालाई विभिन्न सर्ताधारवाट खोज्न मिलोस् ।

यौनहिंसासम्बन्धी सूचनाको अभ्यासकर्ताले सोको परिपूर्णतासँग सम्झौता नहुने गरी र पीडित/साक्षीलाई अरु जोखिममा नधकेल्ने गरी भण्डारण गर्ने (जस्तै: वारदातस्थलको फोटो वा पीडित/साक्षीसँगको अन्तर्वार्ताको अभिलेख कागज) कार्य ज्यादै महत्वपूर्ण छ । यौनहिंसाका सूचनाको संवेदनशील प्रकृति र यस्ता सूचनाको दुरुपयोग हुँदा हुने क्षतिको सम्भावनाले कसले पनि पीडित/साक्षी, समुदाय र सूचना सङ्गलनकर्ताहरूको सुरक्षा र निर्भयता सुनिश्चित पार्ने तरिकाले सूचना सङ्गलन गरी भण्डारण गर्नुपर्ने कुरालाई हदै महत्वपूर्ण बनाउँछ ।

यौनहिंसासम्बन्धी सूचनालाई सुरक्षित रूपमा भण्डारण र व्यवस्थापन गर्न अभ्यासकर्ताहरूले :

१ सूचनालाई कहाँ राख्ने र कसले यसउपर नियन्त्रण राख्ने भन्ने कुराको योजना बनाउनुपर्छ । आदर्शतः सूचनाको स्वामित्व सङ्गठनले लिने भए पनि अभ्यासकर्ताहरूले सूचना संरक्षकको सुपरिवेक्षणमा रहेको केन्द्रीय भण्डारको प्रयोग गर्नुपर्छ ।

२ पीडित/साक्षीलाई चिनाउने खालका सूचना (जस्तै: पीडित/साक्षीहरू चिनाउने सूचनासहितको सङ्गेताङ्कसँग मेलखाने

सूचकाङ्क/नामावली) लाई तिनका बयान-बकपत्र वा तिनले दिएका अन्य प्रमाणबाट अलगै र सुरक्षित तरिकाले राख्नुहोस् ।

- ३ सम्भव भएका ठाउँमा, संवेदनशील सूचनाको उत्तम संरक्षण सुनिश्चित पार्न सार्वजनिक र संवेदनशील सूचनालाई सँगसँगै राख्ने कुरा त्याग्नोस् ।
- ४ पछि चाहिएका बेला सजिलै र तार्किक रूपले पाउन सक्ने गरी सूचनालाई व्यवस्थापन गर्नुहोस् ।
- ५ उचित कार्यविधिका लागि कर्मचारीलाई प्रशिक्षित गर्नुहोस् : (क) फाइल/मिसिल बन्द भएपछि भण्डारित सूचनालाई हटाउने; (ख) आपत्कालीन प्रस्थान वा निष्कासनमा सूचनालाई सुरक्षित गर्ने ।
- ६ अभ्यासकर्तासँग भएका सूचनाको खुलासा दिनुपर्ने वा सवारीसाधन जाँच ठाउँ पार गर्ने गरी यात्रा गर्नुपर्दा निरपेक्ष रूपमा अत्यावश्यक भएमा मात्र सूचना लिएर हिँड्नुहोस् । सूचनाको भण्डारण र गुप्त भण्डारणको प्रयोगमा ध्यान दिनुहोस् ।

अन्तर्राष्ट्रिय कानूनअन्तर्गतको अपराधको रूपमा यौनहिंसाको
अभिलेखनसम्बन्धी सर्वोत्तम अभ्यासको आधारभूत मापदण्ड
पहिलो संस्करण : जेष्ठ २०७१

परराष्ट्र तथा साम्ना समृद्धि कार्यलय
लण्डन
संयुक्त अधिराज्य